

A baranyai köztársaság délvidéki menekültjei*

Emigránsok a vajdasági közírásban 1920 után

A Kossuth rádió Gondolat-jel című műsorának 2006. december 31-i adásában *A baranyai szerb-magyar (kulturális) köztársaság* címmel egy kiállítás kapcsán Várkonyi György művészettörténész beszélt a XX. századi magyar történelemnek egy mindmáig kellőképpen nem tisztázott, részleteiben kellő alapossággal fel nem kutatott eseményéről, a Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság kikiáltásáról és közel hároméves fennállásáról. Egészen pontosan a Köztársaság kulturális életéről, amit a műsor „páratlan kulturális ki- és elvirágzás”-nak minősített, hiszen „a gazda nélkül maradt Pécsen innen-onnan menekült művészek – szerbek, magyarok, németek – valóságos kolóniákat és még valóságosabb kulturális életet teremtettek”. A felvezetőben maga a műsorvezető is rámutatott: „A magyar Bauhaus, a modern magyar festészet egyik keltetőhelye és műhelye egy különleges alakulat volt az első háború végétől számított három év alatt, amiről nemigen beszélünk.”

Ez igaz; nemigen beszélünk, s ha mégis – tapogatózásra kényszerülünk, s ezzel folytatódik a történelem nyolc évtizedes kódosítása. És itt most nem is arról van szó, hogy a Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság 1918-1921 közötti létezése korántsem tekinthető amolyan kulturális-művészeti, vagy ahogyan fogalmaztak: „művész-köztársaságnak”, még ha történetesen egy akkor már ismert művész, Dobrovics Péter (a későbbi Petar Dobrovič) kiáltotta is volna ki. Mi több, még arról sincs szó, hogy a festőkön kívül Pécs környékén találkoztak azok az írók, költők, lapszerkesztők, színházi szakemberek és hivatásos forradalmárok, akik a Tanácsköztársaság tevékeny részeseiként abban reménykedtek, hogy a Szegedről elindult konszolidáló törekvések rövid idő alatt kudarcba fulladnak, s folytathatják a bolsevik Magyarország megteremtése érdekében folytatott üdvösnek hitt tevékenységüket. Pécs ugyanis előbb került szerb megszállás alá, mint hogy – amolyan újkori Nagybányaként – magához vonzotta volna a művészeket. Nem arról van szó, hogy a város az új Barbizon szerepét játszotta volna el, s hogy valamilyen oknál fogva iskolát teremtett az éppen aktuális képzőművészeti törekvéseknek, hanem arról, hogy mindazok, akik vétettek a világháborúban kivérezett, a szomszédos országok csapatai által megszállt és

éppen kifosztott Magyarország, a törvényes magyar államrend ellen, mindazok, akik az adott történelmi helyzetben törvényellenes módon „önmegvalósító” kalandokba bocsátkoztak, a felelősségre vonás elől Pécsre menekültek, és a szerb királyi csapatok oltalma alatt kívánták folytatni forradalmi tevékenységüket. Cselekedeteiket az sem menti, hogy történetesen közülük néhányan „kiváló alkotók” lettek volna. Pécsre nem kiváló alkotóként jöttek, hanem a felelősségre vonás elől menekültek oda.

Kétségtelenül történik erre utalás a Gondolat-jel adásában is, amikor kiemelik: „A történet úgy kezdődött, hogy az első világháborút lezáró békekötési és alkufolyamatok részeképpen ezt a területet, Pécs környékét, ideiglenes mandátum-területként [sic!] a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság szerb csapatai szállták meg 1918 novemberében. A békefolyamat lezáródásáig ennek a területnek a hovatartozása függő volt. Teljesen nyilvánvalóak voltak a későbbi Jugoszlávia törekvései arra, hogy ezt a területet ne adják vissza Magyarországnak, próbálják meg annektálni.” Ennek ismeretében viszont könnyelműségnek tűnik a Baranyai Szerb-Magyar Köztársaságot „művész-köztársaság”-nak feltüntetni, mert ez egyfelől a tények relativizálását jelentené, másfelől pedig nem felel meg a történelmi igazságnak.

Ama bizony kevésbé dicsőséges reszpublika történetének feldolgozásával többen megpróbálkoztak, de ezek a kísérletek rendre a kommunista ideológia apoteózisává váltak. Ezeknél az együgyű próbálkozásoknál még a résztvevők (Haraszi Sándor, Lőrinc Péter [Láng Árpád], Csuka Zoltán) emlékiratai és vallomások számvetései is őszintébbnek tűnnek (mindenesetre emberléptékűbbek), bár ezek sem tekinthetők minden elfogultságtól mentesnek. A baranyai szerb megszállás történetét forráskutatásokra alapozva, valós történelmi elhivatottsággal Szűts Emil *Az elmerült sziget – A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság* című, Pécsen 1991-ben megjelent könyvében dolgozta fel. Jelentős mű továbbá e témában Kéri Nagy Béla *Barcs antant-szerb megszállása és felszabadulása 1918-1921* című, a barcsi Dráva Múzeum kiadásában 1996-ban megjelent tanulmánya is. Mindkét szerző a történelmi források szigorú tényeinek fényében tárgyalja a megszállás

történetét. A kevés számú visszaemlékezés sorában kiemelkedő jelentőségű a korabeli események résztvevőjének, Milan Glibonjski zombori néptanítónak, a szerb megszállásban és a pécs-baranyai új közigazgatás kiépítésében meghatározó szerepet játszó egyénnek kései „jelentése”, melyet – a saját és a szerb nép hősiességének kidomborításával – 1969-ben és 1975-ben a Szerb Tudományos Akadémia felkérése nyomán vetett papírra, s amelyet *Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével* címen Hernyák Árpád jelenetett meg Pécsen 2006-ban¹. Hernyák Árpád „*Ahogy történt...*” – *Pécs-Baranya szerb megszállása szerb szemmel* című bevezető tanulmánya a magyar történetírásban szinte elsőként nyújt betekintést a szerb Trianon-értelmezés kérdésébe, ami a téma historiográfiáján belül különös jelentőséggel bír. Értő-értelmező sorai nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy az olvasó a *Rabságba vetett lelkek nyomában* című emlékirat olvasásakor kétségbeesésében ne dőljön a saját kardjába.

Az antant-szerb megszálló csapatok a fegyverszüneti megállapodás napján 1918. november 13-án léptek Baranya területére, s megszállták Baja, Pécs és Mohács környékét, a baranyai szénbányák stratégiai fontos területét. November 25-én Újvidéken a Nagy Szerb Nemzetgyűlés határozatot hozott Bácska, Bánát és Baranya Magyarországgal fennálló államjogi, politikai és gazdasági kapcsolatainak a megszakításáról, egyúttal kinyilvánította a területeknek a Szerb Királysághoz történő csatlakozási szándékát. Szűts Emil így írt erről a könyvében: „A megszálló katonai erőkre támaszkodva az Újvidéki Szerb Nemzeti Bizottság és a Nagy Nemzetgyűlés saját politikai céljait valósította meg. Létrehoztak egy ötven tagú törvényhozó testületet, a Nagy Nemzeti Tanácsot, s megbízták a Nemzeti Igazgatóság felállításával. Ennek feladata a végrehajtói hatalom gyakorlása lett volna.”² A megszállás pillanatától kezdve folyamatosan politikai kalandorok, menekültek százai és ezrei – köztük az elbukott forradalmak aktív résztvevői, különböző szintű pártvezetők, újságírók, írók, költők, festők, szobrászok, munkások és katonák – özönltek Pécsre is környékére. Lőrinc Péter, aki Becskerekéről, az új szerb hatalom kommunistaüldözése elől menekült a frissen megszállt területre, így írt erről az emlékiratában: „Mégiscsak szabadságsziget volt

Pécs a reakciós SHS Királyság és az ellenforradalmi kurzus Magyarország, »Mária országa« között. Én voltam itt »alulról«, Jugoszláviából az első emigráns. Később, az Obznana után követtek Andorka Sándor, Bonyhádi Ferenc és Deutsch Sándor – ismerőseim, barátaim köréből. [...] míg a többiek 1921 januárjában, én már 1920. szeptember végén jelentem meg Pécsen.”³ Amint elmondta, a megszállt területen azért érezte magát biztonságban, mert ott „a rendőrség a nép érdekeit védelmezte a reakció ellenében, amely akkor a faszizmus első otthonából – Horthy-Magyarországból – átszivárgó darutollasokat, a Prónay- és Héjjas-legényeket is – főleg őket – jelentette”⁴. Ha így van, akkor miért kellett a szerb csapatok által „felszabadított” Bánságból a szerb csapatok által megszállt, de mégiscsak veszélyes Baranyába „emigrálni”? Lőrinc Péter vagy kalandor volt, vagy az igazságszolgáltatás felelősségre vonása elől menekült.

1919 januárjának közepén megjelent Pécsen Jovan Lalošević zombori ügyvéd, a Nemzeti Igazgatóság „minisztere”, s a szerb parancsnokságon bejelentette: Magyarország megszállt déli területei Baranyával együtt a szerb királysághoz tartoznak. A pécsi köztársaság vezetőinek ettől kezdve minden igyekezete arra irányult, hogy a szerb megszálló hatalom igényeinek megfelelően rendezkedjenek be: átvették a közigazgatás irányítását, igyekeztek biztosítani a zavartalan közellátást és a pénzforgalmat, gyűléseket szerveztek és lapokat jelentettek meg – egyszóval igyekeztek államként működtetni a birodalmukat. (Csak a termelés folyamatosságát nem sikerült biztosítaniuk, ami azután végzetesnek bizonyult.) Szűts Emil kutatásai azt bizonyították, hogy a Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság területén megtartott különböző összejöveteleken „bebizonyosodott, hogy az annexiónak nincs szélesebb bázisa a munkások tömegeiben. A fehérterror elől védelmet nyújtó átmeneti megszállást nem keverték össze a Magyarországtól való végleges elszakadás kérdésével”⁵.

1919. augusztus utolsó napjaiban a párizsi békekonferencia legfelsőbb tanácsa véglegesen megállapította a magyar-jugoszláv határokat, s ebben figyelmen kívül hagyta a baranyai területre irányuló szerb igényeket. A köztársaság vezetőit azonban úgy tűnik, ez nem zavarta, mert 1920. szeptember 22-én

¹ *Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével – Milan Glibonjski visszaemlékezései*; Pécs – Pécs Tudományos Alapítvány, 2006. 141 p. – Fordította, a bevezetőt, a jegyzeteket és a névmutatókat írta, a kötetet szerkesztette Hernyák Árpád.

² Szűts Emil: *Az elmerült sziget – A Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság*; Pécs – Pannónia Könyvek, 1991, 20. p. – A téma tekintetében fontos megállapításokat tartalmaz: Haraszi Sándor: *Baranyai Köztársaság*; Valóság, 1977, 1. szám, 36-49. p. és u. ó.: *Fény és árnyék*; Valóság, 1981, 4. szám, 76-88. p.

³ Lőrinc Péter: *Válságok és erjedések*; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1962, 203-204. p.

⁴ Lőrinc 1962, 242. p.

⁵ Szűts 1991, 52. p.

a szerb katonaság által támogatott városi közgyűlésen Pécs polgármesterévé Linder Bélát, a Károlyi-kormány volt hadügyminiszterét választották meg. A politikai életet Doktor Sándor és Hajdu Gyula tevékeny közreműködésével maga Linder Béla irányította, aki 1920. december 3-án az antanthoz intézett, csapnivaló magyarsággal megfogalmazott memorandumában így írt: „Mi igyekszünk itt létesíteni a mi kis köztársaságunkat, mint a jövő Magyarország kezdeményezését. [...] Elkerülhetetlennek tartjuk a jelenlegi uralom bukását, és mi megkíséreljük a lehetőséget, hogy helyettesítsük egy demokratikus uralommal, mely képes az újjászervezésre, mely nemcsak az országra nézve fontos, hanem a szomszédos és érdekelt államokra nézve is.”⁶ Ezekben a napokban Linder Béla támogatására megjelent Pécssett Lovászy Márton is, akinek a nevéhez egyféle „autonómiakonceptió” kidolgozása fűződött. 1921. április 18-án Pécs város közgyűlésén Linder Béla javaslatot terjesztett elő arra vonatkozóan, hogy kérjék az antant-hatalmaktól a megszállás öt esztendővel történő meghosszabbítását. Majd néhány nappal később azt írta, hogy az öt éves megszállás nem megoldás, „rendezett közjogi állapotot kell teremteni, vagyis annexiót” (az SHS állam részéről). Szándékának támogatója volt a Bécsben tartózkodó Károlyi Mihály is, aki a Bécsi Magyar Újságon keresztül a szerb–magyar „barátság” további ápolására biztatta egykori fegyvertársát, hiszen ezzel igen fontos érveket biztosítana számára a cseh–magyar barátság építéséhez.

1921. augusztus 14-én Pécssett kongresszust tartottak a megszállt területek szakszervezetei. „Egy ideig ott voltam a tömegben, élveztem a tömeg hangulatát” – írta *Válságok és erjedések* című visszaemlékezésében (1962) Lőrinc Péter. – Petar Dobrović javaslatára előkészületeket tettek a »szerb-magyar köztársaság« kikiáltására. Megválasztották az ideiglenes intéző bizottság tagjait. Köztük volt dr. Hesslein József a Baranya-megyei Magyar Újság főszerkesztője, Boros Imre hírlapíró, Doktor Sándor és mások. [...] Az általuk megfogalmazott kiáltványban egyebek mellett ez volt olvasható: „Mi nem engedjük ideplántálni a borzalmakat. Fegyverrel, szerszámmal, pusztá kézzel, minden erőnkől ellenállunk. Fel lesznek robbantva a bányák, elpusztulnak az üzemek, rommá lesznek a városok, mielőtt az első terror katona betenné a lábát. – Baranya-Baja-Szerb-Magyar-Közt. Intéző Biz.”⁷ Az intéző bizottság levelet vitt Gosset ezredeshez, melyben tájékoztatják őt, hogy „Az SHS katonai hatalom által megszállva tartott területek

lakossága f. évi augusztus hó 14-én megtartott népgyűlésen proklamálta a Baranya-Bajai Szerb-Magyar Köztársaságot, amelyet az SHS állam fennhatósága és a kisantant védelme alá helyez.” Linder Béla és Petar Dobrović Belgrádba utaztak, hogy a szerb politikai vezetőknél támogatást szerezzenek, s ekkor Nikola Pašić miniszterelnök hozzájárult ahhoz, hogy „köztársasági zászlóaljakat állíthassanak fel önkéntesek toborzása útján, s ezek egyenruhával és fegyverrel való ellátását az SHS kormánya biztosítsa”. Ezt azonban a szerb miniszterelnök sem gondolta komolyan – a szerbek számára a Pécs környéki megszállt területek megtartása ekkorra már végképp lehetetlenné vált. Linder Béla augusztus 18-án visszatér Belgrádból Pécsre, de 19-én családjával együtt elhagyja a várost. (Petar Dobrović már ekkor Belgrádban maradt.)

1921 szeptemberében a Pécs kiürítésére vonatkozó döntés megszületését követően Baranya területéről igen sokan menekültek Szlavóniába. Szűts Emil kutatásai azt bizonyítják, hogy „néhány nap alatt az Eszékre érkezettek száma megközelítette a húszezret. Ilyen nagyságrendű elvándorlásra senki sem számított, ezért elhelyezésük szinte megoldhatatlan feladat elé állította a várost.” Csuka János, a kor hű krónikása *A délvidéki magyarság története 1918–1941* című művében (1995) megállapítja: „Pécs és Baja kiürítésére vonatkozó döntést megelőzően már 450 szláv menekültet helyeztek a délvidéki közigazgatásban. A Jugoszláviába került pécsi emigráció vezére Linder Béla, a Károlyi-kormány hadügyminisztere, Pécs város polgármestere volt, aki a pécsi köztársaság rögeszméje körül a legtöbbet buzgólkodott. Linder Belgrádban telepedett le, kapcsolatokat teremtett a belgrádi politikai körökkel, és a csoportja később sok bajt és zavart okozott a délvidéki magyarságnak. Állandóan szította a gyanút a szerb politikusok között és ahányszor bonyodalom támadt Belgrád és Budapest között, Linder egészen nyíltan úgy szóban, mint írásban a legerélyesebb lépéseket sürgette Magyarország ellen, a frankhamisítási per idején, és a marseille-i királygyilkosság után is.”⁸ Már itt szögezzük le: ami 1918–1921 között Pécssett történt, az egyszerre volt haza- és nemzetárulás, és akik a trianoni döntések pillanatában Magyarország területén a szerb megszálló hatalommal együttműködtek, annak területszerző politikai-katonai gyakorlatában részt vettek, egyszerre voltak haza- és nemzetárulók. Ez volt az alaphelyzet 1921 augusztusa után is, bárhová sodorta is a történelem a résztvevőket.

⁶ Szűts 1991, 112., 110. p.

⁷ Szűts 1991, 168-171. p.

⁸ Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918-1941*; Budapest Püski Kiadó, 1995, 29. p.

Hogy egyébként mekkora hitele volt a Baranyai Szerb-Magyar Köztársaságnak a legitim magyarországi baloldal előtt, annak ékes bizonyítékát adja a Magyar Szociáldemokrata Pártnak a „köztársaság” kikiáltásakor a Népszavában közzétett véleménye, amely Szűts Emil közlésében így hangzik: „Őszintén megvallva nehezen adjuk rá fejünket, hogy ehhez a kérdéshez hozzá szóljunk. Száz ok is hallgatásra kényszerített bennünket eddig, és teszi lehetetlenné ma is, hogy mindent úgy mondjunk meg, ahogy ezt az ügy érdekében elmondanunk kellene [...]. Az a fölfogásunk, hogy amikor az egész világ szeme Magyarországon függ, mégsem előnyös reánk nézve úgy állítani be az egész baranyai kérdést, mintha arra lenne szükségünk, hogy fegyveres erőhatalommal foglaljuk el azt az országrészt, amely sohasem volt elszakítva az anyaországtól, és csak jogellenesen, az erősebb jogán állott megszállás alatt eddig. [...] Linder Béláról azt tudjuk, hogy sem nem szocialista, sem nem kommunista. Linder egyszerűen polgári forradalmár, aki legfőljebb az októberi forradalom álláspontját képviseli. Nem tudjuk megérteni, hogy miért kell ebből az emberből a magyar sajtónak kommunistát, egy fiók Lenint, vagy Trockijt csinálni, amikor éppen Pécs munkássága tekinti őt legkevésbé ilyennek. Az is rejtély előttünk, hogy a szerb hivatalos körök miként néznének el kommunista üzemeket Baranyában, miként adnának menlevelet a saját területükre kommunistáknak, amikor éppen a napokban hozták meg törvényüket a kommunisták ellen és tűzzel-vassal fognak hozzá a kommunista mozgalom elfojtásához.”⁹

Ennyit röviden a „szerb republika” három évről, melyet a magyar és a szerb történetírás közel hét évtizeden át fényezett, 1990 óta pedig jószerevével mindkét fél igyekszik agyonhallgatni. Aki pedig mindebben afféle „művész-köztársaságot” lát, az egyszerűen meghamisítja a történelmet. De hamis arcképet rajzol Dobrovics Péterről, Petar Dobrovićról is. A rosszul hangszerelt megszólalásában a művészettörténész úgy véli, ő „a magyar avantgard jelentős festője, aztán annak a bizonyos pécsi művészkörnek az elnöke, amely pécsi művészkör 1920-ban alakult meg és 1921-ig működött, tehát tulajdonképpen addig, amíg ez a bizonyos különleges politikai státusza fennállt a térségnek, és ő volt az, aki 1921. augusztus 14-én kikiáltotta azt a bizonyos baranyai szerb-magyar köztársaságot, amelynek ő ideiglenes elnöke is lett. Néhány napig állt fenn ez a különös államalakulat. Hát az ő esetében sem könnyű eldönteni, hogy egy népszámlálás alkalmával például hova kell sorolni őt, aki egy szerb kereskedő családból

származó apától született, az anyja egy német származású siklósi bábaasszony, magyar iskolába járt, eleinte sokkal jobban beszélt magyarul, mint szerbül. Tanult a képzőművészeti főiskolán, aztán Kassák aktivista köréhez csatlakozott. 1916-ban az ő egyik képe miatt kobozták el a Tettnek, tehát Kassák folyóiratának az egyik számát. A magyar képzőművészet jelentős figurája volt egészen 1917-18 teléig, amikor egy kiállításról írott Kassák-kritika nyomán annyira megsértődött, hogy kiiratkozott a magyar művészettörténetből. Nem állított ki többé Magyarországon, de Pécsen még 1920-ban ő lett a Művész Kör elnöke.” Megjegyzem: Belgrád tárt karokkal fogadta őt, a szerb művészeti élet központi alakja lett, a Képzőművészeti Akadémián nemzedékek sora nőtt fel a szárnyai alatt.

És mi lett a többi pécsi művésszel, lapszerkesztővel, íróval és költővel? Természetesen követték vezetőiket – a hangadó forradalmárokat – az emigrációba. A királyi Jugoszlávia készségesen biztosított a számukra menedéket – mindaddig, amíg a hatalom számára nem váltak kellemetlenné, esetenként terhessé. Akkor szépen áttette őket a határon, még csak meg sem köszönve egykori szereplésüket. Jelenlétük azonban nem múlt el nyomtalanul, írói, újságírói, lapszerkesztői és képzőművészeti tevékenységük eredendően meghatározta a bácskai, a bánáti és a baranyai magyarság szellemi- és olykor közéletét is.

A legtöbbben újságíróként helyezkedtek el, de akadt közöttük orvos, tanár, ügyvéd és tisztviselő, sőt munkás is. „A menekültek között sok volt az újságíró, író, közíró, sok volt a baloldali ideológus – legtöbbben magyarok.” – írta Majtényi Mihály a *Magunk nyomában* című visszaemlékezésében (1962). – Ezeknek mind kenyér kellett... eleinte sokan mint fizikai munkások dolgoztak, de nem szüntek meg az itteni, gyenge lábon álló magyar újságok szerkesztőségeit ostromolni. Beszüremkedtek lassan a redakciókban, mások hivatalokba kerültek... tény – hogy az irodalomnál maradjak – Vajdaság tele lett egyszerre »tollforgatókkal«. [...] Amit magukkal hoztak, kétségtelenül több volt – világnézetileg határozottabban több –, mint a vajdasági, tehát »vidéken élő« írók átlagáé. [...] Pécsi menekültek... sokáig élt itt ez a szó. A húszas évek végéig majdnem kizárólagosságuk volt (a Pestről és Szegedről jött menekültekkel együtt) a szerkesztőségekben. Pécsi menekültek voltak a gyárakban, a kezdeti munkásmozgalomban, sőt – a sportban is. Kolóniájuk volt Beográdban, legtöbbben Suboticán és Noviszádon éltek, magyar lapjuk volt Eszéken.”¹⁰

⁹ Szűts 1991, 177. p.

¹⁰ Majtényi Mihály: *Magunk nyomában*; Novi Sad – Forum Könyvkiadó, 1962, 85. p.

Három hónappal a Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság bukását követően, 1921. november 15-én Eszéken emigráns újságírók szerkesztésében megjelent a *Magyar Újság*, amelynek Vidor László, Péchy-Horváth Rezső és Kiss János voltak a főmunkatársai. A lapról Pastyik László megállapította, hogy a „lehetőségeihez mérten kivette a részét az induló jugoszláviai kultúréletről”. Hesslein József és Somfai János 1922-ben Nagybecskerekben jelentette meg a rövid életű, mindössze kilenc számot megélt *Fáklyát*, amely az „általános emberi” magatartás propagálásával kívánt kultúráirányító szerepet vállalni. Hozzájuk csatlakozott az ugyancsak emigráns Volák Gyula is. 1922 áprilisában Csuka Zoltán Újvidéken megalapította a Kassák Lajos Ma című lapjának programját követő *Út* elnevezésű folyóiratát, amely megjelenést biztosított egyebek mellett Láng Árpád (Lőrinc Péter), Haraszi Sándor, Mikes Flóris, Tamás István és Arató Endre számára. Avantgárd törekvéseik azonban nem találtak szélesebb érdeklődőkre, az „illatkoncert” és az ehhez hasonló matinéik a közönybe fulladtak. A Délvidék magyarjait annál súlyosabb gondok nyomasztották, semhogy a happeningekben lettek volna választ a zaklató kérdésekre. Ezt Csuka Zoltán hamar belátta, s az évtized végére már Szenteleky Kornél leghívebb munkatársává, nemegyszer nagy kezdeményezéseinek támaszává vált. 1925-ben a Szabadkán megjelenő *Szervezett Munkás* című lap gyűjtötte maga köré az emigránsokat – elsősorban és ismételten Haraszi Sándort, Mikes Flórist és Láng Árpádot (olykor Lőrinc Péter, máskor Löbl Árpád néven), akik az *Út* című aktivista folyóirat bukásából azt a tanulságot vonták le, hogy a végtelen világegyetemre nyitott „Ember” hedonista gesztusainál hatékonyabb a „társadalmi folyamatokba beépített akció” – ezért ismét osztályharcos művészek lettek.

Az újságírók közül Haraszi Sándor, Mikes Flóris, Tamási István, Farkas Frigyes, Pázmány Zoltán, László Ferenc, Vidor Imre, Flamm József és Diószeghy Tibor már 1922-ben Szabadkán Fenyves Ferenc lapjához, a Bácsmezei Naplóhoz szegődtek, s a délvidéki magyar irodalom „fejlődését vitákkal ösztönző szellemiséget”¹¹ alakítottak ki – ahogyan

Vajda Gábor fogalmazott az 1975-ben megjelent *A pécsi emigráció hatása a jugoszláviai magyar irodalomra* című tanulmányában. Valójában arról volt szó, hogy az emigráns írók-újságírók, akiknek többsége – Lőrinc Péter megfogalmazása szerint – egyszerre „elvesztette proletár öntudatát, osztályharcosságát, és csupán a megélhetésre gondolt”¹², híven osztotta a liberális napilap tulajdonosának és szerkesztőjének nézetét, és igazi világpolgárként gáncsot vetett minden helyi kezdeményezésnek, így Szenteleky Kornél irodalomszervezői tevékenységének is, amely a helyi erőknél és tehetségeknek biztosított volna terepet és megszólalást, kifutási lehetőséget és kiteljesedést.

Valóban találó a meghatározás: ami a délvidéki magyar írók és újságírók, az írásaikkal szerepet vállaló közéleti személyiségek számára sorskérdés volt – a jugoszláv királysághoz csatolt magyarság életének megszervezése –, az rendre ki volt téve a megélhetési kiszolgáltatottságban élő, idegenből jött pécsi emigránsok bírálatának, gáncsainak és árulásának. Hogy az 1920-as évek végén, a vajdasági magyar sorshelyzet tisztázásáért folytatott viták után a Szenteleky Kornél szerkesztette Vajdasági Írás című lap szépreményű kezdeményezése alig kétévi megjelenés után a hamvába holt, abban meghatározó szerepe volt a Bácsmezei Napló – majd Napló – írói-újságírói köre ellenhadjáratainak. A lojalitásáról ismert Fenyves Ferenc lapja, a Bácsmezei Napló szünet nélkül bíralt és buktatott meg minden magyar intézményteremtő kezdeményezést. Haraszi Sándor¹ már a Napló 1922. évi karácsonyi számában aktivista hevülettel ostromozta a vajdasági magyar irodalmat, rá egy évvel pedig Csuka Zoltán *Megyünk* című verseskötetéről H-i szignóval írt nem kevésbé heves bírálatot, amelyben a „megfeketedett vajdasági napok alatt, a magyar irodalom bitangjában” véli magát az igazság letéteményesének. Írására ugyancsak a Napló munkatársa, **Havas Emil** 1924 januárjában reagált a Franyó Zoltán szerkesztette aradi **Génius**ban. Elszánt hangon védelmezte a vajdasági magyar kultúrát, s kellő határozottsággal megállapította, semmiféle erkölcsi alapjuk nincs

¹¹ Vajda Gábor: *A pécsi emigráció hatása a jugoszláviai magyar irodalomra*; Újvidék – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 1975, 25. szám, 162. p. és tovább

¹² Lőrinc 1962, 272. p. – Lőrinc Péter a továbbiakban így fogalmazott: „Az emigráció a lehetőségét, de a szükségét is megteremtí – szinte már az elfajzásnak, a tévelygésnek, a desperádó-jellem kifejlődésének. Ha csak önmagában nem hordja az ember szigorú cenzorát cselekedeteinek. És ez a cenzor legsikeresebben az önmagunkban hordozott Párt maga lehet. De az ilyen ember könnyen és hamarosan megtalálja az utat újra magához a Párthoz, és ebben a pillanatban már kívülről is újra megkapja az erkölcsi támaszt, amely belülről sohasem hagyta el. Az ilyen ember a magányban sincs soha – egyedül! – De az ilyen ember általában ritka volt, mondom, a baranyai emigráció soraiban is. Haraszi, Mikes Flóris, Fiser Mihály, Csébyék – apa és fia –, Hatz Karcsi, Bodnár Zsigmond, Flamm Jóska, Udvardi, Andorka és számosan mások – emberek és mozgalmi emberek is maradtak az emigrációban is, de a nagy többség, a baranyai emigrációs szervezet ellenére is – amely persze nem párt volt, és minden párt tagját magába fogadta, azaz ebben az időben inkább a pártokivülieket – elvesztette proletár öntudatát, osztályharcosságát, és csupán a megélhetésre gondolt.

bírálni és becsmérelni a mi kultúránkat azoknak, „*akik nem e földből nőttek ki, nincsenek ideköltve, csak a jelenükért dolgoznak, de nem ismerik a múltunkat, s nem számolnak a jövőnkkel. Igyekeznek a legjóhiszeműbben, hogy a fal, amit építünk, erős legyen, és megbírja a tetőt, amely alá menekültek. De nem vettek részt a fundamentum lerakásában, s nem óhajtanak mindig a tető alatt maradni (...)*”. Ez azonban a viták hosszú sorának a nyitányát jelentette.

A Haraszti–Havas szóváltással szinte egy időben, 1923 decemberében a *Vajdasági Kultúra* című, erősen a katolikus egyház befolyása alatt álló lap d. szignójú szerzője a *Vajdasági Írók Almanachja* című frissen megjelent kiadvány kapcsán szóvá tette, hogy a benne szereplők „nem vajdaságiak, mert a szélrózsa minden irányából idesereglett idegen fiókák és írók (...)”. Ez az almanach egyáltalán nem reprezentálja a vajdasági és magyar irodalmat. Kevés kivétellel csupa olyan név »képviseli« benne a vajdasági irodalmat, akik pécsiek, pestiek, tehát egyáltalán nem vajdaságiak és akik nemcsak azelőtt, de most is teljesen ismeretlenek a magyar olvasóközönség előtt. (...) A Vajdasági Kultúra tiltakozik az ellen, hogy idegen emberek adják itt ki magukat vajdaságinak, és munkáikat a Vajdaság irodalmát reprezentáló literaturának (...)”. Szerencsétlen kísérletezésnek tekinti, hogy emigráns kalandorok és „felfújt nagyságok” mint valódi vajdaságit és magyart akarják magukat és termékeiket a naiv és jóhiszemű magyar közösség nyakába varrni. „Köszönjük az »előkelő idegen«-nek a szíves és erőteljes érdeklődését a vajdasági magyarság garasai iránt, de talán próbálkozzanak ezentúl a mások, ne a magyarok bőrére bazírozni kiseded üzleteiket, kevesebb félrevezetéssel és kiabáló üzleti szemponttal, mint ez a silány naptárocska”.¹³

Az éveken át tartó, folyamatos ellenségeskedés kapcsán Szenteleky Kornél 1928. február 21-én a következőket írta Csuka Zoltánnak Újvidékre: „A B. N.-ről írva véleményét mindenben aláírom. Csakugyan nagyon szomorú az a sok silány, vértelen, unalmas és erőtlén írás, ami vasárnapról-vasárnapra a kövér újságot megtölti. Sajnos nekem semmi befolyásom sincs a szerkesztésre és kicsit kedvtelen is vagyok arra, hogy harcot kezdjek a kiskorú kékharisnyákkal, a költővé ütött tehetségtelenekkel, akik – tekintve –, hogy a nagytőke protektorátusát élvezik – mégis csak erősebbek, mint mi.”¹⁴ A sziváci irodalomszervező, a *Mi Irodalmunk* szerkesztője a belátásban

reménykedve ekkor még igyekezett szelíd megértést tanúsítani, leveleinek tanúsága szerint személyesen is kérte Fenyves Ferencet a Bácsmegeyi Napló nemtelen támadásainak beszüntetésére. 1928. november 3-án ugyancsak Csuka Zoltánhoz intézett levelében arról számolt be, hogy találkozójuk során „Fenyves roppant kedves volt. Két óra hosszat folyt a legudvariasabb és bókolós hangú eszmecsere”, amelynek az lett az eredménye, hogy „egyelőre tehát csendre van kilátás”. Ám hogy ezt maga sem hiszi el, arról ugyanennek a levélnek a folytatása tanúskodik: „Debreczenivel is beszélünk, aki a legnagyobb felháborodással beszélt Bródyról és Fenyvesről, az utóbbi szerződésileg tiltotta meg neki, hogy a V.[ajdasági] I.[rás]-nak dolgozzon. [...] Magam is úgy látom, hogy itt az új utakat, új életformákat keresők harcáról van szó a konzervatívokkal szemben.”¹⁵

1928. november 27-én Fekete Lajosnak írta Újvidékre: „Még ma írok Fenyvesnek, amelyben szeretettel arra fogom kérni, hogy becsülje meg munkánkat, hitünket, amiképen mi is megbecsüljük az övét. Mi erősnek hisszük magunkat, mert az erkölcsi igazságot érezzük a mi oldalunkon és azt hisszük, hogy ez erősebb segítőtárs, mint a tőke. Kérni fogom őt, hogy ne engedje odáig fajulni a dolgokat, hogy komoly harc fejlődjön, hiszen ez nem lehet az ő érdeke s ezért szüntesse be provokáló, sértő, lekicsinylő írásait, nagy, lelkes, kézzelfogható teljesítményünkkel szemben.”¹⁶ 1929. február 5-én Draskóczy Edének Óbecsére küldött levelében Szenteleky Kornél már így fogalmazott: „Fenyves egy nagyon zavarosan összetákolt magánlevélben válaszolt nyílt levelemre. Cezaromániás gesztusokkal védi ultimátumának jogosultságát, de gesztusaiban a jóságnak, meleg szívnek, sőt az öntudatos állásfoglalásnak sem találok semmi nyomát. Most már magam is úgy látom, hogy közénk hidat építeni egyelőre nem lehet. Ismét csalódtam egy emberben s bármennyire fájdalmas is ez, tovább kell menni és nem törődni többé vele, tovább kell kínlódnunk, küszködnünk rossz ekénkkel, de legalább az ugartörőknek tisztább és biztosabb a hite. Mert most már senki másban nem bízhatunk, csak önmagunkban s így van ez rendjén.”¹⁷

Herceg János pályája kezdetén tanúja volt Szenteleky Kornél irodalomszervezői küzdelmének, idővel a fegyvertársa lett, olyannyira, hogy annak 1933-ban bekövetkezett halála után szellemi örökösévé, a helyi színek érvényesülésének hirdetőjévé vált, 1941-

¹³ Haraszti Sándor délvidéki újságírói éveivel részletesen foglalkozik *Befejezetlen számvetés* című könyvében; Budapest–Magvető Könyvkiadó, 1986, 254 p.

¹⁴ d.: „*Vajdasági Írók Almanachja*”; *Vajdasági Kultúra*, 1923. december 29-30. p.

¹⁵ Szenteleky Kornél *Irodalmi levelei 1927-1933*; Zombor, kiadja a Szenteleky Társaság, 1943, 60-61. p.

¹⁶ Szenteleky, 1943, 100. p.

¹⁷ Szenteleky, 1943, 103. p.

ben pedig a Kalangya szerkesztését is átvette. Első verseit éppen a Bácsmezei Naplóba Haraszi Sándorhoz vitte, aki kellő iróniával jegyezte meg, hogy ezzel a névvel ma már senki sem lehet magyar író. 1942-ben Budapesten Herceg János szerkesztésében jelent meg *A diófa árnyékában* című délvidéki antológia, melynek *A szerkesztő előszava* című bevezetőjében az 1920-as évekre visszaemlékezve a következőket írta: a Bácsmezei Napló „szerkesztőségében akkor még túlnyomórészt emigránsok ültek, akiknek ehhez a területhez nem volt egyéb közük, minthogy átmenetileg a vendégszeretetét élvezték. Nem tudtak és nem is akartak gyökeret verni itt, világpolgárok voltak, s megszokott »széles horizontjukba« jobban illett Európa, mint három csonka megye kevert népességével és letört magyarságával. Nemcsak a politikában voltak forradalmárok, hanem az irodalomban is, ők hozták magukkal a különböző izmusokat, ők voltak a Délvidék első irodalmi szervezői. Fialat, bontakozó tehetség alig vonhatta ki magát hatásuk alól. Persze a zavaros irodalmi irányzatok mellé át kellett venni tőlük gyakran azt a politikai beállítottságot is, amely nem mindig vált a magyarság hasznára. A fiatalabb embereknek tetszett a »világpolgárok« szabadsága, fölénye, minden helyi jelleget lefitymáló magatartása, és évekbe tellett, míg rádöbbentek, hogy e magatartás mögött csupán könnyelmű felelőtlenség húzódik meg, semmi más.”¹⁹

A pécsi emigránsok túlnyomó többsége tehát képtelen volt gyökeret engedni. Igazi birodalmuk a szerkesztőségek voltak, s legfeljebb egy-egy nevezetesebb kávéházi asztal – ezekért azonban egymással is meg kellett küzdeniük. Jöttek, mint szélfújta kalandorok, a világpolgár pózában tetszelegtek, törtek-zúztak maguk körül, fölényesen bíráltak minden helyi kezdeményezést, s ha érdekeik úgy kívánták, gúnyosan léptek át minden útjukba került akadályt. Majtényi Mihály a már idézett művében a kései megbocsátás elnéző derűjével fogalmazott: „Ó, hogy rajzoltak [az emigránsok] ott a subotikai korzón, a központban... Ott ültek a kávéházi »művészasztalok«-nál, lapot alapítottak (hetilapokat, persze, riportújságokat, mint Noviszádon), átléptek, kiléptek, beléptek a különböző szerkesztőségekbe, »húzták« egymást különböző »lemarasztalásokkal«, mesterei voltak az újságcsinálásnak és az előlegkérésnek. És olyan csudálatos zsargont

beszéltek! »Apuskám, pacák, muki... na, ne mondja jóember!« – beleszótték ezt a nyelvet a mindennapokba, éppen úgy, mint írásaikba, a hírfekbe... bökverseik sokszor közbeszéd tárgyát képezték a városokban... Komoly irodalmat... »keveset csináltak«. [...] a könyvkiadás ereje legfeljebb egy-egy almanachra futotta akkor a polgári lapok karácsonyi és húsvéti mellékleteként. Eleinte a legtöbben »aktivisták« voltak, és ez a szó a kassálajosi hangot és a szabadverset jelentette, s mert a polgári lapok húzódoztak attól, hogy ennek az »irodalmi nyelv«-nek helyet adjanak, arra kellett nekik a hetilap, riportlap, irodalmi újság. (Az Utca, Fekete Tivadar lapja, Heszlein (sic) József lapja, a Fáklya, aztán többek összefogása, az Út). Itt élték ki valóban irodalmi ambícióikat.”²⁰ A heves lendület persze az évek múltán lecsendesedett, némelyek egészen konszolidált „polgári” életet éltek, de egy valamiben engesztelhetetlenek voltak: továbbra sem tudták elképzelni a közös munkát a helyi írókkal, újságírókkal és szerkesztőkkel. Kiengesztelhetetlen szembenállás volt – egyebek mellett – mindvégig a Bácsmezei Napló és az újvidéki konzervatív napilap, a Reggeli Újság között.

Pastyik László a kor eseményeit tárgyalva az emigráció szerepének megítélésakor a kérdés összetettségére hívta fel a figyelmet: „A pécsi emigránsok ideológiájukat tekintve nem képezték tömböt, tudatuk töredezett volt, ezt akkori írásaik s életük későbbi alakulása is híven bizonyítja. A legbaloldaliabb írók polgári lapoknál helyezkednek el, s csak külmunkatársként dolgoznak baloldali orgánukba. Haraszi Sándor és Mikes Flóris két otthont is vallhatott magáénak: a polgári demokratikus Bácsmezei Naplót és a szakszervezeti (a párt irányítása alatt álló) Szervezett Munkást.”²¹ Az ő szerepük – s mellettük Lőrinc Péteré és Csuka Zoltáné – ennyiben tiszta, egyértelmű. A többi pécsi forradalmár ideológiai szerepének megítélése már bonyolultabb elemzést igényel, az egyéni életpályák részletesebb vizsgálata nélkül szinte lehetetlen.

A harmincas években azonban lassan minden megváltozott – megfogyatkoztak a szerkesztőségekben a pécsi emigránsok. Voltak olyanok, akiket 1929 januárjában a királyi diktatúra bevezetését követően toloncoltak ki az országból, s voltak, akiket a marseilles-i királygyilkosság után dobtak át – most már kíméletlenül – a határon. Olyanok is akadtak, akik

¹⁸ Szenteleky, 1943, 119. p.

¹⁹ Herceg János: *A szerkesztő előszava*; In: *A diófa árnyékában*; Budapest – Királyi Magyar Egyetemi nyomda, é. n. [1942], 8. p.

²⁰ Majtényi 1961, 88-89. p.

²¹ Pastyik László: *A pécsi emigráció szerepe a jugoszláviai magyar sajtó első évtizedében*; In: *Jugoszláviai magyar művelődéstörténet; Újvidék – A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1984., 157-161. p.*

maguktól távoztak a Délvidékről, visszatértek Budapestre, mert időközben kiderítették, hogy „talán nem is volt olyan nagy bűn tízvalahány év előtt a baranyai köztársaságot vagy a magyar kommünt támogatni”, s a történetek ellenére Horthy Magyarországára még mindig biztosabb megélhetést nyújt a számukra, mint a délszláv királyság. „A pécsi menekültek dossziéi, ami a tollforgatókat illeti, elfogytak a rendőrkapitányok asztaláról. Kereskedelmi, gyáripari, ipari tevékenységben jobban felszívódtak – azok megmaradhettek, itt maradhettek –, a közélet, irodalom irányításában azonban szerepük nem lehetett.”²² – írta Majtényi Mihály *A magunk nyomában* című visszaemlékezésében. A bénultság azonban, amelyet jelenlétükkel teremtettek, még sokáig éreztette hatását. A pécsi emigráns írók és újságírók mélységesen megosztották az egyébként is önbizalmát veszített délvidéki magyar társadalmat és közéletet. Haraszi Sándor, aki hosszú éveken át alakítója volt a délvidéki magyar szellemi életnek, Szabadkáról történt távozását követően, 1930-ban a Nyugatban jelentette meg *A vajdasági magyar irodalom tíz éve* című tanulmányát, melyben már maga is így fogalmazott: „az élet és az irodalom sehol a világon nem szakadt úgy el egymástól, mint a Vajdaságban”, Herceg János *A diófa árnyékában* (1942) című kötetéhez írt bevezetőjében pedig megállapította: „Talán sehol nem volt mostohább sorsa magyar nemzedéknek, mint annak, amelynek ifjúsága itt, Délvidéken a húszas évekre esett.”

És itt most akár vége is lehetne a történetnek. Két emigránsról azonban a kérdés tárgyalásakor külön is szólni kell. Mindketten a Délvidék szülőttei, 1918-1921-ben – és az azt követő esztendőkből – mindketten baloldali meggyőződéssel keresték helyüket a történelem forgatagában, s a pécsi szerb-magyar köztársaság bukását követően a délszláv területen kerestek menedéket – ettől kezdve azonban útjaik elváltak. Az egyik Csuka Zoltán, a másik Lőrinc Péter volt.

Csuka Zoltán 1901-ben Zichyfalván született, gyermekkorát Óbecsén, Baján és Szabadkán töltötte, Pécsre ifjúkori hányattatása során Mohácsról került, ott érettségizett. Ő tehát nem menekültként kereste a területet megszálló szerb csapatok oltalmát és kegyeit. Az azonban tény, hogy a Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság idején megtalálta a maga szerepét, lapot szerkesztett, írt és közben agitált, sztrájkokat szervezett. Hazatérését követően, 1922 után Újvidéken a szellemi élet egyik legelszántabb szervezőjévé vált; úgy tűnt, töretlen lendülettel megy tovább a maga választotta úton. Az *Út* című lapot még a kassági modernség jegyében indította útjára, annak

kudarca nyomán azonban rá kellett ébrednie, hogy életkörülményei – és vele az írástudói feladatai is – gyökeresen megváltoztak. Elsőként keresett szövetséget, együttműködő partnereket a délvidéki magyar (és szerb) írók és költők sorában – 1928-ban ő szerkesztette a *Kéve* című délvidéki magyar költők antológiáját. A *Vajdasági Írás*, majd a *Kalangya* megálmodójaként Szenteleky Kornél személyében hamarosan meglelte fegyvertársát, aki programmá formálta a délvidéki magyar értelmiségi elhivatottság lényegét. Ezért írhatta róla Herceg János: „Csuka Zoltán elválaszthatatlanul hozzátartozik a jugoszláviai magyar irodalom történetéhez.” 1933-ban neki is távozni kellett a Délvidékről, de otthon maradt írótaisaival haláláig tartotta a kapcsolatot.

Lőrinc Péter – aki hol Löbl Árpád, hol Láng Árpád, s még vagy egy tucat más ál- és művésznéven alkotta meg életművét – három évvel volt idősebb Csuka Zoltánnál, 1898-ban született Antalfalván. Önéletrajzi vallomása szerint az első világháború idején a lövészárkokban vált kommunistává, a Tanácsköztársaság azonban már Budapesten találja. A bukás után a megszállt Pancsovára menekül, innen vezetett az útja Pécsre, ahol – ha lehet – a szerb-magyar kommün még elszántabb harcossá tette. Hazatért, s útja egyenesen az illegális pártmunkások soraihoz vezetett. Élete végéig elkötelezett baloldali volt: 1983-ban bekövetkezett haláláig szinte egyedüli kánonalkotó alakja a délvidéki magyar történetírásnak, osztályharcos történelemértelmezése máig az egyik legnagyobb tehertétele közösségi gondolkodásunknak.

Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig* című 1968-ban Újvidéken megjelent, a délvidéki magyar irodalmi gondolkodás kánonját megalapozó könyvében apoteózisát adta a pécsi emigránsoknak és az általuk művelt avantgard irodalmi törekvéseknek. Úgy vélte, nekik köszönhető, hogy az akkor ébredő irodalom erősen „vidékiek” jellege végül is nem szökött szárba, hiszen az akkori „lokális szellem” a „szellemi provincializmus melegágya” volt, s egyúttal a „dilettantizmus nevelője és táplálója” is. „Az akkori sajátos helyzet hozta – fogalmazott Bori Imre –, hogy 1921 nyarán, a Pécs-Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság felszámolása után az ott megszorult forradalmárok egy része Jugoszláviába emigrál, s mert köztük jelentős számmal voltak írók is, ez az ugyancsak Majtényi Mihály szavaival oly »különös vérátömlesztés« nemcsak újabb lökést adott az önmagára ébredő vajdasági irodalomnak, hanem kizökkentette a »vidékiségéből« is, hiszen az emigráns íróknak fontos katalizáló szerep jutott irodalmunk alakulásában: nem kis

²² Majtényi 1961, 88-89. p.

mértékben éppen az ő érdemük, hogy a vajdasági irodalom magasabb igények ostromára indulhatott, s az ő *internacionalizmusuknak* [sic! – M. F.] tudható be, hogy a vajdasági magyar irodalom tájékozódni kezdett a jugoszláv irodalom felé is. (...) *A pécsi emigráció tehát az egyetemesség kritériumát és igényét hozta a vajdasági magyar irodalomba, s vele az avantgardista és osztályharcos szemléletet is – olyan kvalitásokat, amelyekkel a helyi irodalmi erők nem rendelkeztek, hiszen a magyar polgári irodalom perifériáján helyezkedtek el* –, s itt kell látnunk ennek az irodalomnak legkiemelkedőbb egyéniségét, Szenteleky Kornélt is.²³ (Ez utóbbi egyébként nem igaz.) Ebbéli gondolatait Majtényi Mihály fennebb már idézett nézetének erősen szelektív idézésével véli alátámasztani.

Bori Imre megállapítása több sebből is vérzik. Azon túlmenően, hogy meglepő fölényrel osztogatja a szellemi provincializmus és a dilettantizmus bélyegét, erősen csúsztat akkor, amikor a Délvidéken fellelhető irodalmi örökséget minősíti. A vajdasági magyar irodalom hagyománya ugyanis a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területén nem kizárólag Milkó Izidort és Herczeg Ferencet jelentette – ahogyan azt Bori Imre állítja –, akik műveik zömében a Nyugat első nemzedéke által már felszámolt párizsi charm kellemét keresték és éltették, hanem örökséget képezett a polgári irodalomnak az a mikszáthi hagyományokat követő, de helyi színekkel, hangulatokkal és realitásokkal átítatott áramlata, amelynek kimagasló alakjai – a szegediek társaságához hasonló karakterjegyekkel – Papp Dániel és Gozdsu Elek voltak, halvány – de nem mindig tehetségtelen – követőik pedig ott ültek a délvidéki nagyvárosok (Szabadka, Zombor, Nagybecskerek és Zenta) polgári lapjainak szerkesztőségeiben. Velük szemben véli úgy, hogy a Vajdaságban is jelentkező avantgarde-mozgalmak irodalmunk két háború közötti szakaszának legfontosabb eredményei és jelenségei voltak, s nekik köszönhető a „vajdasági” magyar irodalom megszületése is. „Az avantgarde katalizátori szerepe révén egy vidéki mentalitású és színvonalú irodalom autonómmá, vajdaságivá vált – bekapcsolódhatott az európai mozgalmakba, s a jugoszláv irodalom felé is ablakot nyitott, hiszen a vidékiség nemzeti szempontúsága ellenében az avantgarde internacionalizmus nyomában felfedezte eszmei testvéreit a jugoszláv irodalom hasonló mozgalmában Újvidéktől Zágrábig.” E hamis és talmi megállapítások megtévesztő és hazug voltát az sem enyhíti, hogy a titói Jugoszláviában még 1968-

ban is csak a testvériség-egység és az internacionalizmus jegyében lehetett magyar értékekről szólni.

Bori Imre nem kevésbé igazságtalan a délvidéki magyar írók és költők egyenkénti megítélésakor sem. Az Út írói között számon tartott Aranyműves János Lajos aktivista költőről – a későbbi Csuka Jánosról – azt írta: „Főleg költészetének formális jegyei alapján minősíthető aktivistának, és kevésbé az életérzés jogán, melyet csupán elégedetlenség fűtött, s így nyilvánvalóan az élet mélyebb, a szemlélet általánosabb vonatkozásaiig már nem tudott eljutni. S éppen ezzel a ténnyel magyarázható, hogy az egyébként tehetséges író pályája olyan nagy, a szépirodalmiság igényéről lemondó fordulatot vett.”²⁴ Az egyébként tehetséges író később Budapesten megírta *A délvidéki magyarság története 1918–1941* című, máig egyedülálló, forrásértékében páratlan művét. (Püski Kiadó, 1995)

A történelem úgy hozta, hogy a délvidéki magyar irodalom az 1945-öt követő szigorú, majd lassan oldódó elzárttság éveiben szinte alapító atyáinak tekintette az „avantgárd apostolainak” 1921 után a Délvidékre tévedt társaságát. Csodálta kozmopolitizmusukat és felszabadult formakultúrájukat, modernségük útmutatásul szolgált sok-sok nemzedék számára. Életidegenségük katedra szintű iskolát teremtett, hagyománytagadásuk mérce volt a felnőtté válás kapujában. Persze balgaság lenne a történekeért csak az emigránsokat kárhoztatni – bőségesen akadtak követőik a délvidéki magyar írástudók sorában – akkor is, a későbbiek során is. De hogy erjesztői voltak a hagyományellenes magatartásnak, az ma már világosan kitetszik. Követőik közé tartoztak mindazok, akik 1945 után vállalt baloldali elkötelezettséggel részesei lettek a kisebbségi magyarság önszerveződési kezdeményezései eltiprásának. Ők maguk nem voltak kultúrateremtők, nem is hagyhattak kultúrateremtő szándékot maguk után. „A pécsi emigránsok ideológiájukat tekintve nem képeztek tömböt, tudatuk töredezett volt, ezt akkori írásaik s életük későbbi alakulása is híven bizonyítja”²⁵ – fogalmazta meg Pastyik László.

* *A tanulmány a Kisebbségi életpályák című Marosvásárhelyt 2007. augusztus 30–31-én a Borsos Tamás Egyesület és az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet közös szervezésében megtartott IV. Kisebbségtörténeti konferencián elhangzott előadás írott változata.*

²³ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1968, 20. p.*

²⁴ Bori Imre 1968, 100. p.

²⁵ Pastyik László, 161. p.